

Світлана Гончарук

РОЗВИТОК ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ

Ми живемо у світі дивовижних явищ, форм і кольорів, про різноманітність яких так старанно подбала природа. За зовнішніми ознаками і відомими властивостями ми розрізняємо їх як прості або складні, закономірні або випадкові, гарні або бридкі, а предмети, що нас оточують, – як корисні й не корисні. Відносність таких характеристик очевидна і залежить, насамперед, від глибини наших знань про те чи інше явище, форму чи предмет. У створенні своїх форм природа з можливих шляхів завжди обирає найбільш доцільні, які відзначаються лаконізмом, красою, конструктивною логікою і підпорядковані єдиній меті – функціонуванню в існуючих умовах. Очевидно, що саме в єдності форм і змісту криється таємниця краси природних форм та їхня гармонія з навколишнім середовищем [2, 2].

Матеріальне виробництво здавна було і залишається вирішальною силою пізнання та перетворення світу. Людство відповідно до своїх потреб творить матеріальну культуру та формує підвалини духовної культури. У будь-якій сфері матеріального виробництва здатність оптимально та гармонійно розв'язувати поставлені завдання залежить, насамперед, від розвитку специфіки образного мислення і естетичних переконань людини, від рівня свідомості, коли загальна користь та ідея істини трансформуються в естетичну насолоду. Виховання таких соціокультурних рис має стати беззаперечною суспільною вимогою до загальноосвітньої школи як основа становлення молоді формації громадян незалежної української держави.

Саме тому досліджувана проблема є актуальною та першочерговою для сучасної педагогіки, теорії та практики виховання. Створення нового естетичного ставлення через формування художньої культури учнів дає змогу прищеплювати кожній дитині культуру праці й творчості, культуру співжиття.

Культура природнича і соціальна, культура гуманітарна, виробнича і технічна – це найважливіші галузі духовної діяльності людини, а отже, і найважливіші розділи змісту освіти у загальноосвітній школі. Суттєвим є лише питання пріоритетності освітніх галузей.

Забезпечити формування норм естетичного буття, які б відповідали матеріальним та духовним запитам народу, а також розвивали достатньою мірою почуттєві та емоційні засади сприйняття дійсності, спроможна художня культура як найбільш демократична для всіх, яка є складовою гуманітарної культури. Саме різновидам мистецтв притаманні особливі, найбільш доступні можливості для розвитку творчих здібностей, фантазії, інтуїції, для сприйняття всього процесу навчання як творчості в умовах загальноосвітньої школи. Це природно, оскільки кожна дитина в процесі гри щось будує, зображує, щось прикрашає, а це вже не що інше, як елементи

художнього мислення. Розвиваючи їх, ми можемо забезпечити правильний органічний розвиток творчих сил, якими дитина наділена від природи, вивести її зі стану пасивної згоди з тим, що її оточує, досягнути живого переживання і розуміння того, що вона сприймає, пробудити уяву та інтуїцію. Таким чином у дитини будуть послідовно формуватися такі ознаки художньої культури, як вміння творити прекрасне у повсякденному житті, в праці, у людських взаєминах, готовність зробити крок у невідомий уявний, фантастичний світ тощо.

Зрозуміло, перед загальноосвітньою школою не стоїть завдання дати своїм вихованцям професію, зрештою, тому і називається вона загальноосвітньою.

Найважливішою метою естетичного виховання є формування у школярів здатності отримувати насолоду від краси, вміння відчувати, розуміти й створювати прекрасне в усіх сферах життя, розвивати естетичне ставлення до світу, формувати почуттєво-оціночне ставлення до явищ, смаків, естетичних критеріїв, тобто засвоєння універсального змісту людського досвіду, закладеного у мові, літературі, історії, музиці, малярстві. Саме гуманітарна група предметів забезпечує виховання, розвиток та формування особистості учнів. Суттєвою в цій діяльності є ідея всезагальності, упевненості в тому, що не лише в більш обдарованих, а й у кожного учня розвивається не тільки логічне, а й асоціативно-образне мислення. Адже поведінка учнів обумовлюється не лише їхніми знаннями і розуміннями, а й ставленням до світу, естетичними ідеалами та рівнем моральних критеріїв. Усе це складає емоційний зміст свідомості учнів і формується специфічними засобами синтезу естетичних елементів усіх навчальних предметів у єдиній системі естетичного виховання і формування художньої культури.

Майбутнє українського народу нині за шкільними партами, воно ще надто наївне, довірливе, щире і готове сприймати навколишній світ і розумом, і серцем. Українське суспільство в майбутньому буде таким, які уявлення про світ ми виховаємо у дітей сьогодні.

Завдання загальноосвітньої школи у галузі формування художньої культури учнів полягає у розвитку в них відчуття краси своєї оселі, свого міста, краю, історичного коріння, гордості за предків і причетність до культурного збагачення рідного народу. Кожен з них має усвідомити власну можливість уже тепер внести певну частку в естетизацію сучасного життєвого середовища своєї родини, міста чи селища, нашої держави.

Глибокі етнічні традиції і образність народного мистецтва є животворним джерелом творчої фантазії для процесу формування художньої культури як природного, органічного розвитку учнів в умовах середньої загальноосвітньої школи. Адже кольорова, лінійна, орнаментальна культура, культура ставлення до матеріалу вироблялися від покоління до покоління, живлячись зв'язками з природою, з темпераментом та світосприйняттям нашого народу. Пройшовши через свідомість та відчуття дітей, які навчаються сьогодні в школах, ці чинники можуть прислужитися як природний бар'єр проти промислового та економічного раціоналізму й

уніфікації всіх сфер життя народу. Саме нинішній технічний прогрес, впровадження нових технологій, бурхливий сплеск комерціалізації в державі характеризуються тенденціями до витіснення гуманітарних засад стабільності, у тому числі національних та регіональних стильових ознак, історичних, етнічних і ремісничих традицій.

Базою єдиної системи естетичного виховання та формування художньої культури учнів загальноосвітніх шкіл мають бути визначені види мистецтв як навчальні предмети, що несуть обов'язковий мінімум знань, дають необхідний рівень духовної культури та послідовно розвивають художню уяву, мислення і свідомість.

Мистецтво – джерело духовного розвитку та вдосконалення особистості. Його вплив на людину невичерпний за своїм багатством та універсальністю, адже воно діє на психічну діяльність, формує та розвиває почуття, волю, потреби, поведінку, моральні та естетичні ідеали, творче мислення, науковий світогляд. У цьому контексті доречно нагадати слова видатного педагога В. Сухомлинського: «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу. Як гімнастика випрямляє тіло, так мистецтво випрямляє душу. Пізнаючи цінності мистецтва, людина пізнає людське в людині, підносить себе до прекрасного, переживає насолоду» [3, 544].

Щоб активно й повноцінно спілкуватися зі світом мистецтва, необхідна художня освіченість особистості. Вона вкрай важлива тепер, коли наше суспільство переживає кризу духовності. Про це свідчать прояви естетичної невибагливості, пасивності споживачів мистецтва, сірості, засилля масового закордонного мистецтва низького гатунку.

Одна з причин цих негативних явищ – недооцінка художньо-виховного впливу мистецтва на молодь.

Саме тому перед сучасною школою стоїть і потребує негайного розв'язання проблема пошуку нових шляхів активізації виховного впливу мистецтва на особистість школяра.

Здатність живопису відображати різноманітні явища дійсності, показувати в яскравій формі сучасне, минуле і майбутнє робить його одним з найпоширеніших видів мистецтва в школі.

З творами художників діти ознайомлюються як на уроках (образотворчого мистецтва, літератури, історії, географії), так і в позаурочний час. За останні роки у зв'язку із запровадженням технічних засобів навчання, поліпшенням матеріальної бази школи пропаганда творів образотворчого мистецтва набула ще більшого розмаху. Учитель вважає своїм обов'язком майже на кожний урок принести картину. Але дивує часом результат цієї роботи – падіння інтересу до образотворчого мистецтва в учнів, невміння навіть читати картину.

Образотворче мистецтво в загальноосвітній школі – це один із небагатьох предметів, звернений не тільки до розуму дитини, а й до її душі. Тут почуття дитини, її емоції відіграють таку ж роль, як логічне мислення на уроках математики, фізики. Безперечно, урок образотворчого мистецтва теж

потребує засвоєння певної сукупності знань і умінь, але специфіка його полягає в тому, що це відбувається тільки через почуття дитини, її переживання. Мистецтво – це злиття думок і почуттів, воно діє на емоційну сферу людини і тому є могутнім засобом її духовного виховання. На яких переживаннях і враженнях виховується дитина, такою вона і стає: доброю або злою, корисливою або жертвовною, жорстокою або гуманною. Співчуття, співпереживання – це велика праця душі, а душу потрібно виховувати.

Завдання кожного вчителя образотворчого мистецтва – створити атмосферу захопленості уроком, а якщо це стане правилом, то і захопленості предметом та мистецтвом у цілому. Заняття мають відбуватися з максимальною віддачею не тільки педагога, а й школярів, має відбуватись їхнє духовне спілкування. Існує багато методичних шляхів, які допомагають досягти цієї мети: живе слово вчителя, його діалог з учнями, музика, зорові образи, поетичні тексти, ігрові ситуації.

Найбільша складність в естетичному вихованні учнів засобами живопису полягає в тому, щоб подолати його статичність, «оживити» образ, перетворити художнє полотно на своєрідну поетичну розповідь.

Щоб картина ожила, треба усвідомити зв'язок між її елементами, навчитися виділяти головне, суттєве, так звані опорні точки, які давали б поштовх до роздумів. Без цього людина зможе тільки перелічити побачене. Одним із засобів наповнення картини життям може бути організація сприймання (розглядування і осмислення) за допомогою вміло поставлених запитань.

У системі виховання дітей шкільного віку велику роль відіграє музика. Збагачуючи їх новими почуттями, думками, знаннями співи, музичні заняття допомагають формувати любов до Батьківщини, до свого народу, моральні переконання, естетичні ідеали, художній смак, розширювати кругозір. Музичне виховання, що відкриває шлях до краси, досконалості, здійснюється в різних видах діяльності: теоретичне ознайомлення з її мовою (музграмота), творча виконавча діяльність (співи і гра на музичних інструментах), сприймання і оцінка, художньо-естетичний аналіз творів (слухання). Основне місце в цій триєдиній діяльності має посісти, звичайно, слухання. Не всі можуть добре виконати музичний твір, бо для цього треба мати природжені дані (голос, наприклад), і систематично працювати над опануванням техніки співу або гри. Але кожен учень повинен любити музику, відчувати її красу.

«Діти повинні збагнути саму музику, чисте, ясне мистецтво, що відверто говорить людському почуттю, а не уроки музики, не навчання співів або гри, а самі пісні, саму гру, живу музику, живий її голос. До того ж кращі пісні і кращу музику...» [1, 209].

Формування гуманістичної позиції підростаючого покоління є завданням мистецтва, зокрема музики, яка особливим чином впливає на підсвідомість людини, її емоційно-чуттєву сферу, збагачує їх новими почуттями, допомагає формувати моральні переконання, естетичні ідеали, художній смак. Щаслива та людина, котра розуміє і відчуває музику: життя її повніше і яскравіше. Слухаючи гарний твір, можна виробити високий

естетичний смак, а отже, музика допомагає людині у її самовдосконаленні, у розвитку її духовності, в наближенні до ідеалу.

Щоб сприймати художній чи музичний твір, треба мати елементарну теоретичну підготовку. Краще сприймається те, що зрозуміле, про що є певні знання. Цей принциповий підхід слід узяти за основу при використанні в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури.

Сформовані естетичні смаки та естетичний ідеал і розвинена здатність оцінювати прекрасне дають людині змогу зрозуміти суть прекрасного. Сприймаючи прекрасне, аналізуючи побачене, порівнюючи з відомим і баченим раніше, вона дає йому певну оцінку. Рівень такого естетичного мислення залежить від розумового виховання, вміння здійснювати мислительні операції.

Поряд із розвитком сприймання, прищепленням смаків у процесі виховання в учнів формують естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати їх.

Важливе значення має виховання у школярів естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня.

Для естетичного виховання школярів використовують різні джерела: а) твори образотворчого мистецтва. Під час спостереження картини або скульптури, яка відображає життя людини чи природи, в дитини розвивається не лише сприйняття, а й фантазія: вона мислить, уявляє, «домальовує» зображене, бачить за картиною події, образи, характери; б) музику, яка, відображаючи дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-почуттєву сферу людини, на її поведінку; в) художню літературу. Головним виразником естетики в літературі є слово. На думку К. Ушинського, слово як засіб вираження в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має ще й понятійну основу і сприймається насамперед розумом [6, 123].

Література – важливий засіб розвитку інтелекту учнів; г) театр, кіно, телебачення, естраду, цирк. Цінність їх у тому, що, крім змістової частини, вони об'єднують у собі елементи багатьох видів мистецтв (літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю); г) поведінку і діяльність школярів. Гідні вчинки учнів, успіхи в навчанні, праці, спортивній, громадській, художній діяльності повинні стати предметом обговорення з естетичних позицій; д) природу; її красу в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм, закономірній зміні явищ, які присутні в живій і неживій природі; є) факти, події суспільного життя. Героїчні вчинки людей, краса їхніх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість повинні бути предметом обговорення з учнями; ж) оформлення побуту (залучення дітей до створення естетичної обстановки в школі, класі, квартирі).

Одним із головних шляхів естетичного виховання в школі є навчальна

робота. У багатьох школах створено малі академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілкарського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, вертепи; учителі проводять подорожі до витоків рідного слова, уроки на природі, години улюбленої праці, творчості, уроки емоційної культури, народознавства, людинознавства, мистецтвознавства, мандрівки в історію тощо.

Виняткову роль в естетичному вихованні школярів відіграють предмети естетичного циклу (малювання, співи, музика). На уроках з цих предметів учні не лише здобувають певні теоретичні знання з конкретних видів мистецтва, а й набувають відповідних практичних умінь та навичок, розвивають свої мистецькі здібності. Вагомим доповненням до цього циклу є уроки української мови, української та світової літератури, на яких учні засвоюють багатство і красу, знайомляться з їхніми шедеврами. На уроках природничо-математичних дисциплін відкриваються великі можливості використання краси природи, формування бережливого ставлення до неї. Краса фізики і математики – в логічній чіткості наукових побудов і доведень, їхньої структури. Певне виховне значення має як естетика праці учнів і продуктів праці, так і вміння та навички, набуті у процесі праці, що дають змогу особистості творчо виявити себе. На уроках фізичного виховання учні вчаться красиво і правильно триматися й ходити.

Природа відіграє велику роль в загальному і естетичному розвитку людини. Видатний російський педагог К.Д. Ушинський пише, що він виніс із вражень свого життя глибоке переконання, що прекрасний краєвид має такий величезний вплив на розвиток молоді душі, з яким важко сперечатись впливу педагога [6, 124].

Природа – великий учитель. Пізнаючи її таємниці і закони, люди використовують їх у своїй практичній діяльності.

Надзвичайно багата природа й естетичними можливостями. Людина кожної епохи у процесі взаємодії з природою знаходить і відбирає в ній відповідні її рівню форми, поєднання барв і звуків, досконалі природні міри.

Досконалість, гармонія в природі – одне з джерел натхнення, художньої творчості.

У процесі взаємодії з природою та пізнання її таємниць людина не тільки прилучається до краси, а й удосконалює свої моральні якості. Риси людяності треба розвивати в дитини також через виховання почуття краси природи.

Любов до Батьківщини як одне з високих моральних почуттів убирає в себе й любов до природи.

Людина живе серед природи, але естетичний вплив її на особистість здійснюється не самопливом. Можна жити серед краси і не помічати її, отже, й не використати для свого духовного розвитку прихованого в ній багатства.

Естетичний вплив природи залежить від того, чи вміє людина вдивлятися в те, що її оточує, бачити, слухати й чути. Тому й необхідно розвивати в учнів естетичне сприймання природи.

На розв'язання завдань естетичного виховання спрямована також позакласна виховна робота. Крім бесід, лекцій, диспутів, тематичних вечорів, вечорів запитань і відповідей на естетичну тематику, цінним в естетичному вихованні є участь школярів у діяльності шкільних клубів любителів мистецтв, гуртках художньої самодіяльності, літературних об'єднаннях, музичних ансамблях і шкільних оркестрах, театрах. Розширювати й поглиблювати свої естетичні знання, уміння й навички учні можуть у позашкільних освітньо-виховних установах: музичних і художніх школах, будинках і палацах школярів, студіях.

Важливу роль в естетичному вихованні школярів відіграє сім'я. Належне естетичне оформлення квартири, наявність бібліотеки, мистецьких журналів, телевізора, сімейних традицій з обговорення телепередач, прочитаних книжок, сімейний відпочинок на природі, спільне відвідування театру – все це створює сприятливі умови для прищеплення естетичних смаків дітям.

З викладеної вище концепції прекрасного випливає, що метою естетичного виховання є формування людини, яка здатна отримувати насолоду від краси, вміє відчувати, розуміти й створювати прекрасне в усіх сферах життя. Суть естетичного виховання полягає у розвитку в людей естетичного ставлення до світу, тобто у формуванні в них почуттєво-оціночного ставлення до явищ і прагнення творити в будь-якій галузі діяльності досконалі предмети як носіїв найвищої їхньої доцільності для особистості. Це означає, що естетичний розвиток є складовою частиною морального, фізичного, трудового, інтелектуального виховання: морально невихована людина не зрозуміє краси вчинку, не здатна на подвиг; краса тіла виступає як результат фізичного розвитку й удосконалення; виховання художньо-творчих здібностей, технічних навичок у галузі мистецтва – необхідна умова для створення прекрасних творів.

Більш специфічним завданням естетичного виховання є формування суб'єктивних передумов для естетичного ставлення: сучасних естетичних критеріїв, норм, високого ідеалу, смаків, які визначали б свідому оцінку і творчість за законами краси.

Звичайно, естетичне виховання не зводиться до естетичної освіти. Формувати естетичні критерії оцінки треба так, щоб набуті знання ставали особистим надбанням і могли забезпечити емоційне естетичне ставлення до явищ дійсності і мистецтва.

Якщо врахувати складний характер відношень, що становлять красу, і тих внутрішніх духовних процесів, з якими пов'язано її відображення, то буде зрозуміло, що загальні завдання естетичного виховання можна успішно розв'язати тільки на основі вивчення індивідуальних особливостей вихованців, при наявності вміння вихователя аналізувати результати своєї роботи, бачити досягнутий рівень естетичного розвитку, правильно організувати всю систему виховних впливів.

Успіху в естетичному розвитку учнів не можна досягти тільки окремими виховними заходами. «Прекрасне як форма повинно визначати

будь-який життєвий зміст, краса повинна проїняти всі пори шкільного життя... Треба, щоб шкільне життя було художньо-цінним і прекрасним, щоб ця краса його виховувалася в процесі постійного творчого становлення, щоб діти відчували її як радість, зумовлену завершенням напруженої, нерідко великої праці художника-творця» [1, 210].

Кожний засіб повинен відігравати певну роль у загальній системі естетичного виховання.

Звичайно, систему не можна звести тільки до змісту роботи. Будь-яка система передбачає міру в роботі.

Додержання міри – обов'язкова вимога, оскільки перенасичення пагубно діє на почуття, викликає збайдужіння до краси. Воно шкідливе ще й через те, що в людини не народжується радісне чекання чогось цікавого і нового. Щоб дитина багато що побачила, наприклад у музеї, важливо не тільки добре провести екскурсію, а й примусити її захотіти відвідати скарбницю мистецтва, викликати почуття святковості, радісного чекання зустрічі. Про це слід пам'ятати, щоб не було перенасичення заходами з естетичного виховання.

Отже, перед сучасною школою стоїть проблема пошуку нових шляхів активізації і розвитку естетичного впливу мистецтва на особистість школяра. Виходячи з викладеного, можна зробити такі висновки:

- кращі твори музики, живопису розвивають почуття прекрасного, формують високі естетичні смаки, вміння розуміти і цінувати мистецтво;
- важливим чинником розвитку естетичних почуттів школярів вважається формування емоційної культури особистості, глибокого чуттєвого осмислення дієвості слова, мистецтва, художньої спостережливості, єдності образної та емоційної пам'яті, уяви і фантазії через виховання естетичної культури;
- вироблення потреби піддавати естетичній оцінці всі аспекти життя і мистецтва, свідомо осмислювати, узагальнювати свої спостереження і досвід.

Ми з надією дивимось на Божий світ, що принесе нам ХХІ століття. Ми усвідомлюємо, що без коренів-звичаїв, без тонкощів пісенної магії, без езотеричного інтелекту, що щедро закладений в нашій культурі, важко буде вижити.

З власного досвіду ми знаємо: як тільки забувається, втрачається рідна мова, моральність та духовність, – втрачається народ як етнос і нація гине.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брюсова Н.Я. Музыка в школе: Революция-Искусство-Дети. – М.: Просвещение, 1966. – С. 208-210.
2. Опанащук М. Концепція єдиної системи естетичного виховання у загальноосвітніх школах України // Мистецтво та освіта. – 1998. – № 1. – С. 2-7.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1977. –

Т. 3. – С. 544.

4. Фіцула М.М. Педагогіка: Посібник. – К.: Академія, 2000. – С. 300-303.
5. Щербо А.Б., Джола Д.М. Естетичне виховання у початкових класах. – К.: Рад. школа, 1969. – С. 231.
6. Ушинський К.Д. Рідне слово. Вибрані твори: В 2-х т. – Т. 1. – С. 123-124.